

Мэнэ Хангалас улууһа
В.Н.Оконешников аатынан Павловскай орто оскуолата
Фонд Первого Президента Республики Саха (Якутия) М.Е. Николаева

Мөккүөр түһүлгэтэ
(Учууталга көмө босуобуйа)

Кирии тыл

А.Е.Кулаковской-Өксөкүлээх Өлөксөй – учуутал, психолог, социолог. Саха киһитэ бастын-мара өрүттэрин ойуулаабыт, аныгы киһи хайдах буолуохтаабын уһаты – туора толкуйдаабыт. Айымньыларыгар аныгы учууталга, уһуйаачыга «сөбүлээйиллэр дьэн сүбэлээбит»:

«Элбэҕи билбит,
Үтүмэни көрбүт,
Үрдүк үөрэхтэммит,
Этэр тыллаах энинэ бэрдэ,
Уус тыллаах олус бэрдэ,
Ыпсарыылаах тыллаах ыраас бэрдэ,
Уоблас олобун тупсарар
Улаҕалаах толкуйдаах,
Саха саргытын салайар
Сайаҕас санаалаах,
Киһи кэскилин тэрийэр
Кизнэ мэйиилээх
Буолар оҕону
Кэрэхсиирин буолаарай,
Килбэйээнэ дьаралыгыам?»

«Төрүү илигиттэн түгүнэри төлкөлөппүт», 1913 с.

«Эр дьон энин бэттэрин
Эппэт кэлэҕэй кынар
Элбэх эргитиилээх мэйиилээх,
Үөрэхтээх – өйдөөх бэттэрин
Үлүк – балык туотар
Үгүс үрэллэбэс өйдөөх,
Саха омук саамай бэттэрин
Саңата суох ытар
Сайаҕас – сайдам санаалаах;
Устар ууну сомоҕолуур
Улахан уус – уран тыллаах,
Ыллыбыт суолу ыпсарар
Ыллыктаах ыраас тыллаах,
Арааттаммыт санааны самсыыр
Алыптаах айахтаах».
«Кырасыабай кыыс», 1910 с.

Аныгы глобализация кэмигэр оҕо аан дойдуну анаарар, бэйэтин санаатын сааһылаан этэр, дьонно тиэрдэр дьобуруун сайыннарыы - бүгүҥнү кэм ирдэбилэ.

Мөккүөр оонньуута ыччаты, оскуола оҕотун өйүн-санаатын, толкуйун сайыннарар, ылыннарыылаах, уус тыллаах буоларга үөрэтэр табыгастаах ньыма, педагогическай технология. Аан дойдуга мөккүөр оонньуу араас халыыбынан оонньонон. Аан дойдуга, Россияҕа, Саха сиригэр да биллэр оонньуу.

Ол эрэн бу оонньуу үксүгэр нуучча тылынан барар. Онон сахалыы тылынан Мөккүөр түһүлгэтин тэрийии суолталаах, тоҕоостоох.

В.Н.Оконешников аатынан орто оскуолатата үгэс буолбут Кулаковскай ааҕыларынын иһинэн хаһыс да сылын Саха бастакы Президентэ М.Е.Николаев архыып библиотекатын, Николаев-киин кэллэктиибин кытта бииргэ сахалыы тылынан Мөккүөр түһүлгэтин ыттыбыт. Онон уопуппутун түмэн учууталларга анаан оҕолору дьарыктыырга туһанаайаллар дьэн босуобуйаны бэлэмнээтибит.

Пудова Светлана Дмитриевна. «Дебаты» кылаас таһынан дьарыгы биэрэр учуутал, Васильев Семен Николаевич, история учуутала, Федорова Ольга Федоровна, омуk тылын учуутала,

Петрова Уйгулаана Семеновна, Федорова Лариса Львовна, алын кылаас учууталлара

Ситимнээх үлэ түмүктээх буолар.

Ситимнээх үлэни тэрийэргэ кылаас таһынан дьарыктары ыытабыт. Араас биридимииэти үөрэтэр учууталлар кыттыһан бэлэмниибит: история, обществознание, омуk тыла, математика. Сылы быһа ситими быспакка мөккүөргэ араас күрэхтэһиилэр буолаллар. Ол курдук, В.П.Ларионов аатынан оскуола улууска, республикаҕа ыытар нууччалыы тылын ыытыллар «Дебаты» оонньуу, В.В.Скрябин аатынан Чүүйэ орто оскуолата ыытар «Мин – баһылыкпын» диэн тэрээһинигэр сахалыы тылын мөккүөр күрэхтэ, оҕолору идэҕэ туһаайар «Юные профессионалы» чемпионатка «Коммуникабельность» компетенция иһинэн ыытыллар «Дебаты» оонньуу, «Будущий дипломат», «Басхан» диэн уо.да күрэхтэр ситимнээхтик ыытыллаллар. Бу күрэхтэргэ оҕолору хамаанданан бэлэмнээн кытыннаран иһэбит.

«Дебаты» диэн рабочай программа интернеткэ үгүс. Олортон талан биир программаны (сыһыарыыны көр) талан бэйэ усулуобуйатыгар сөп түбэхэр уларытыылары киллэрэн, оскуола методической сэбиэтигэр бигэргэтэн 3-4 кылаастартан саҕалаан 10 кылааска дылы киллэрэбит. Мөккүһэр тиэмэтин бүгүнгү күнгэ дьону долгутар олох көстүүлэрин хабан уонна саастарыгар сөп түбэһиннэрэн талыллар. Холобур:

1. Аныгы үйэҕэ тыа сиригэр олорор ордук.
2. Саха тыла сүтэр кутталлаах.
3. Ынах-сүөһү, сылгы - ыал баайа дуо?
4. Тыа сиригэр оҕо сайдарыгар усулуобуйа барыта баар.
5. Пандемия: үтүө-мөкү өрүттэрэ.
6. Компьютернай оонньуулары хааччахтааһын.
7. Салайааччы ким баҕарар буолун сөп.
8. Сайын үөрэниэххэ, кыһын сынньаныахха сөп.

Кыра кылаастарга тыл оонньууларын киллэрэн саҕалыыр ордук. Утары суолталаах тыллары талыы, тыл араас суолтатын булуу, таба суруйуу, өс хоһооннору ситэрии. (Сыһыарыыны көр) Оҕолор сахалыы тылларын саппааһын байытар наадалаах. Нууччалыы тыллаах оҕо үксээбитинэн ордук суолталанна.

Терминнэри сыһыа киллэриллэр. Холобур: бигэргэтэр, утарар хамаанда, аргумент, бигэргэтэр, утарар этиилэр, холобурдар. Онтон сыһыа оонньуу быраабылатын үөрэтэн бастаан кылаас иһигэр, онтон параллельнай кылааһы кытта оонньоуулар. Оонньооччу кодексын билиһиннэриллэр. Оонньуу кэнниттэн быһаарсыы суох буолуохтаах. Бастаан оҕолор икки өттүгэр оонньоууларыттан соһуйаллар. «Мин итинник диэн санабаппын ээ» дииллэр. Мандр Уус эппитинии: «Мөккүөр диэн кэннигэр хаһан да ньоҕооҕо суох буолухтаах. Этиһииттэн уратыта диэн – ол. Ньоҕоохтоох буолла – ол аата этиһии.»

Оскуола оҕолоругар мөккүөр оонньуута билигинни кэмнэ ордук икки халыыбынан оонньонон. Карл Поппер уонна Аан дойдутааҕы оскуола үөрэнээччилэрэ оонньоур халыыптарынан.

Бэлэмнииргэ халыш онорон дьарыктыыр табыгастаах.

Бигэргэтэр хамаанда
МӨККҮӨР ТИЭМЭТЭ:

Хамаанда: _____

Тиэмэбэ баар сүрүн ирдэбиллэри быһаарыы

_____ Бу тиэмэ тобо дьону долгутарый?

Аргументтар уонна холобурдар:

1.	
2.	
3.	

СЫҤЫАРЫЫЛАР

1. Утары суолталаах тылын бул:

үрүн	
кэтит	синньигэс
	кыараҕас
үтүө	
кыһын	
чугас	
	намыһах
уна	

2. Интернеткэ дьон толкуйдаабыт бэлэм ооньуулары туттуохха сөп.

<https://sakhaetigentyla.ru/синонимнары-таай/?ysclid=ly3n3b2iwb614572974>

3. ӨБҮГЭЛЭРТЭН КЭЛБИТ КЭС ТЫЛЛАР: (сөпкө ситэр, сурааһынынан холбоо)

Үөрдүбүт киһинг хараҕа	кыайыыга кылыһан тийбэккин.
Олус кылгас олоххо	тылгын толорорун туйгун.
Килбиэн көмүс киртийбэт,	дьоллоох буолары оностуу.
Тылгын биэрэр эрэ тутар,	тыалы кытары сэлээр кэриэтэ.
Үчүгэйи үлэ - хамнас үөскэтэр,	ордук уһун үйэлээх.
Кими да хомоппот курдук,	олус иллээх буолуохха.
Сааттааҕы онорума,	киһи олооро ордук.
Дьонно үтүнү оноруу -	киһи бэрдэ кэхтибэт.
Кыайыам суоҕа дэни	дьиэ кэргэн тэбэр сүрүбэ!
Үтүө доҕор	"Мэ" - дииргэ үөрэммит.
Тыал хоту бара сорунума,	эбии кынааты үүннэрэр.
Тылын толорбот киһилиин кэпсэтэр,	саргыгын самнарыма.
Дьахтар амарах сүрүбэ -	үлүгэри үлэлээбэт үксэтэр.
Мээр ыла үөрэммит,	ыал ыалдыттаах.
Эйиэхэ киһи эрэнэрэ-	- улуу баай.
Дьобургуһун сайыннарыан -	тыал уларыһарын умнума.
Сатаан үөрэр идэлээх –	- кыаһыланан кэбиһии.
Тыл тылдыттаах,	дьол - соргу быйаннаһыан.
Кыайтарыы кыһытын билбэккэ	үрдүктэн үрдүк хайбаһыл.

ӨБҮГЭЛЭРТЭН КЭЛБИТ КЭС ТЫЛЛАР: (сөптөөх эппиэтэ)

1. Олус кылгас олоххо
олус иллээх буолуохха.

2. Килбиэн көмүс киртийбэт,
киһи бэрдэ кэхтибэт.

3. Тылгын биэрэр эрэ тутар,
тылгын толорорун туйгун.

4. Үчүгэйи үлэ - хамнас үөскэтэр,
үлүгэри үлэлээбэт үксэтэр.

5. Саатгаабы онорума,
саргыгын самнарыма.
6. Тыл тылдытгаах,
ыал ыалдытгаах.
7. Дьонно үтүнү оноруу -
дьоллоох буолары оностуу.
8. Кыайыам суоҕа дэнии - кыаһыланан кэбиһии.
9. Үтүө доҕор - улуу баай.
10. Тыал хоту бара сорунума,
тыал уларыарын умнума.
11. Тылын толорбот киһилиин кэпсэтэр,
тыалы кытары сэлэхэр кэриэтэ.
12. Дьахтар амарах сүрэхэ -
дьиэ кэргэн тэбэр сүрэхэ!
13. Мээр ыла үөрэммит,
"Мэ" - дииргэ үөрэммэт.
14. Хампыат мичингэтэр,
хайбал киһиргэтэр.
15. Көлөһүнү тохпокко эрэ,
олоххо тугу да ситиспэккин.
16. Киһиргэхэ бэрт
киһи бэрдэ дэппэт.
17. Сааһылаан сангарыы - саанан кыҥаан ытыы.
18. Эйиэхэ киһи эрэнэрэ-
эбии кынааты үүннэрэр.
19. Дьобургун сайыннарыан -
дьол - соргу быйаннарыан.
20. Үлэхэ үлүһүйүү -
үчүгэйгэ өксөйүү .
21. Үөрдүбүт киһинг хараҕа
үрдүктэн үрдүк хайҕабыл.
22. Хабыс сыһыантан
харах ууланар .
23. Күлэн - салан күлүмүрдүөн -
күүстээх да ыарыыны үүрүөн .

24. Сатаан үөрэр идэлээх -
ордук уһун үйэлээх.

25. Өй - санаа өрүһүйүөхтээх ,
өһү - сааһы өһүлүөхтээх.

26. Кырдыаҕаспын дэнии -
кырдыыга бэринии .

27. Кыайтарыы кыһытын билбэккэ
кыайыга кылыһан тийбэккин.

28. Кырдыгы хайаа даҕаны-
кылбайан таһса туруоҕа.

29. Киһи киэбэ хайдаҕа,
көстөр кини хараҕар.

30. Кими да хомоппот курдук,
киһи олороро ордук.

4. Сахалыы терминнэр (Саха Өрөспүүбүлүкэтин саха тылын тиэрминнэрин
хамыһыйата бигэргэспит). Сахалыы тиэрминнэри ситэрэн суруй.

Нууччалыы терминнэр	Сахалыы терминнэр
Предпринимательство	Ур....
Музей	Түм..
Наука	Бил..
Глобальная сеть	Куй... ..
Остановка	Т.....
План	Тор..
Проект	Ба...
Мультфильм	Ой.....
Реклама	Уг...
Ссылка	С...
Море	Б.....
Океан	Д....
Расписание	Наар...

МБОУ «ПАВЛОВСКАЯ СОШ им. В.Н.ОКОНЕШНИКОВА»
МР «МЕГИНО-КАНГАЛАССКИЙ УЛУС»

Утверждено:
приказом МБОУ «Павловская СОШ
им. В.Н.Оконешникова» № 30-03 от 30.08.2023

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Элективный курс «Дебаты» в 3-4 классах

составитель:
Пудова Светлана Дмитриевна,
учитель ВУД высшей квалификационной категории

Павловск 2023

Пояснительная записка

В современном быстро меняющемся мире важно быть мобильным и уметь быстро усваивать, анализировать, владеть информацией, однако сегодня существует острая проблема делового общения и межличностного взаимодействия у школьников.

Одним из средств решения данной проблемы может стать технология «Дебаты». Данная технология вызвана модернизацией российского образования, выдвигающей перед педагогической общественностью задачу более широкого применения активных и интерактивных методов обучения и воспитания в образовательной практике.

Программа (технология) «Дебаты» была разработана и внедрена в 1993 году Международным институтом «Открытое общество». В России программа развивается с 1994 года. В 1999 году была зарегистрирована Международная Образовательная Ассоциация «Дебаты». В настоящее время «Дебаты» распространены в университетах и школах Западной Европы, США, Японии, Юго-Восточной Азии. В Международную Ассоциацию Парламентских Дебатов входят более 100 стран, в Международную Ассоциацию Школьных Дебатов – около 40 стран. В России в программу «Дебаты» вовлечены школьники и студенты более 120 городов России.

С 1995 года ежегодно проводятся международные и всероссийские чемпионаты по Дебатам. С 2001 года в России появились центры образовательных технологий (Москва, Санкт-Петербург, Таганрог, Ростов-на-Дону, Новосибирск, Новгород, Псков, Ивантеевка, Белгород и др.), пропагандирующие и внедряющие в образовательный процесс во внеурочную деятельность.

Слово дебаты (пер. с французского) – прения, обмен мнениями на каком-либо собрании, заседании. Дебаты – это регламентированный спор, в котором двое или более человек придерживаются различных взглядов на какую-либо проблему и пытаются убедить других (нейтральную группу), что их точка зрения правильна.

Суть дебатов – убедить нейтральную сторону, судей в том, что ваши аргументы лучше, весомее, убедительнее, чем аргументы вашего оппонента. Хотя суть проста, стратегия и техника, с помощью которой достигается желаемый результат, сложна.

Программа занятий разработана на 34 часа в год, из расчета 1 час в неделю. Программа занятий включает в себя такие формы проведения занятий как вводные лекции, мастерские и практикумы «Построение кейса», «Позиция утверждения», «Позиция отрицания», «Перекрестные вопросы», «Техника публичных выступлений», «Уловки в споре», «Риторика. Культура речи», «Конкурс спикеров», «Судейство в дебатах», «Индивидуальные консультации команд», «Тренировочные игры».

В случае перехода на дистанционное обучение будет вестись через конференцию приложения ZOOM. Можно проводить классные часы с применением игр «Дебаты», его элементов. Поэтому необходима совместная работа с классными руководителями.

Игра дебаты включены в чемпионат «Юные профессионалы» (WS), а также ежегодно проводятся в рамках Ларионовских чтений на базе МБОУ «Майинская СОШ имени В.П.Ларионова», в рамках Скрябинских чтений на базе МБОУ «Чюйинская СОШ им. В.В.Скрябина», в рамках игры «Басхан». Учащиеся, посещающие ВУД «Дебаты», являются участниками данных игр. Кроме этого в нашей школе в годовой воспитательный план включены Дебаты на языке саха в дни государственных праздников, посвященные Дням государственности, Конституции РС(Я).

Тематический план занятий «Дебаты по Попперу»

№ урока	Тема занятия	Дата по плану	Дата факт проведения
1.	Введение в дебаты		
2.	Технология «Дебаты»: суть, назначение, принципы		
3.	Построение кейса		

4.	Построение кейса.		
5.	Построение кейса. Практикум.		
6.	Построение кейса. Практикум		
7.	Позиция утверждения		
8.	Позиция утверждения. Практикум		
9.	Позиция отрицания		
10.	Позиция отрицания. Практикум		
11.	Перекрестные вопросы		
12.	Перекрестные вопросы. Практика		
13.	Техника публичных выступлений		
14.	Уловки в споре		
15.	Мастерская «Риторика. Культура речи»		
16.	Конкурс спикеров.		
17.	Конкурс спикеров.		
18.	Судейство в «Дебатах»		
19.	Судейство в «Дебатах». Практикум.		
20.	Индивидуальные консультации команд.		
21.	Тренировочные игры. №1		
22.	Тренировочные игры №2.		
23.	Тренировочные игры №3.		
24.	Тренировочные игры №4.		
25.	Тренировочные игры №5.		
26.	Тренировочные игры №6.		
27.	Тренировочные игры №7.		
28.	Тренировочные игры №8.		
29.	Тренировочные игры №9.		
30.	Тренировочные игры №10.		
31.	Финальные игры.		
32.	Финальные игры.		
33.	Финальные игры.		
34.	Итоговое повторение.		

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Белогазова Е.В., Крамарова Т.Ю. Применение методики «Дебаты» в урочной и внеурочной деятельности образовательных учреждений г. Тольятти. – Тольятти, 1998.
2. Енин А.В. Внеурочная деятельность. Теория и практика. 1-11 классы. - Москва, ВАКО, 2017.
3. Турик Л.А. Дебаты: игровая, развивающая, образовательная технология. – Ростов-на-Дону, 2012.
4. Чеботарева Н.И. Занимательная история на уроках и внеклассных мероприятиях. – М., 2009.

Анкета

1.Что вы знаете о технологии дебатов?

- А) ничего не знаю
- Б) что-то слышал, но конкретно не знаю
- В) участвовал в дебатах в школе
- Г) принимал участие в турнирах

2.Что стало причиной вашего участия в дебатах?

- А) посоветовали учителя, родители

- Б) мне интересно играть в дебаты
- В) хочу научиться технологии дебатов
- Г) др. (укажите)

3. Что вы хотели бы получить в результате участия в дебатах?

- А) интересно провести время
- Б) завести новых друзей
- В) знания и умения, которые пригодятся в процессе дальнейшего обучения в школе
- Г) умения, которые пригодятся в повседневной жизни
- Д) уметь выражать и отстаивать собственное мнение, развитие критического мышления
- Е) др. (укажите)

4. Какие трудности вы встретили в ходе изучения курса дебатов?

- А) отсутствие теоретического материала
- Б) отсутствие методических пособий
- В) сбор информации
- Г) составление речи
- Д) др.

5. По каким темам вы хотели бы принять участие в дебатах?

6. Ваш пол: М / Ж

7. Возраст _____

Рекомендуемые темы для дебатов по классам

5 – 7 классы	8 – 10 классы
<ol style="list-style-type: none"> 1. Подростку нужно меньше играть, а больше учиться 2. Введение школьной формы необходимо 3. Телевидение мешает развитию личности 4. Лето лучше, чем зима 5. Знание – сила 6. Дворники – самая нужная профессия 7. Компьютерные игры следует запретить 8. Спортом нужно заниматься всем 9. Интернет вредит культуре 10. Родители должны быть всегда откровенны со своими детьми 11. Охота безнравственна 12. Каждый юноша должен пройти школу армии 13. Дебаты интереснее, чем спорт 14. Новогодние каникулы следует отменить 15. Подростку в XXI веке живется легче, чем раньше 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Азартные игры следует запретить 2. Любовь мешает учебе 3. Новогодние каникулы следует отменить 4. Дебаты интереснее, чем спорт 5. Нравственность можно воспитать только через образование 6. России нужен единый учебник по истории 7. ЕГЭ нужно отменить 8. День Святого Валентина нужно сделать выходным днем 9. Подростку в XXI веке живется легче, чем раньше 10. Смертная казнь в России: за и против 11. Каждый юноша должен пройти школу армии 12. Следует запретить рекламу спиртных напитков и сигарет 13. Спортом нужно заниматься всем 14. Знание – сила 15. Введение школьной формы необходимо

Саха омук духовнай лидерэ А.Е.Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй күнүгэр аналлаах Мөккүөр түһүлгэтэ

«Элбэҕи билбит,
Үтүмэни көрбүт,
Үрдүк үөрэхтэммит,
Этэр тыллаах эгинэ бэрдэ,
Уус тыллаах олус бэрдэ,
Ыпсарыылаах тыллаах ыраас бэрдэ,
Уоблас олоҕун тупсарар
Улаҕалаах толкуйдаах,
Саха саргытын салайар
Сайаҕас санаалаах,
Кини кэскилин тэрийэр
Киэн мэйиилээх
Буолар оҕону
Кэрэхсиирин буолаарай,
Килбэйээнэ дьаралыгыам?»

А.Е.Кулаковскай «Төрүү илигиттэн түгнэри төлкөлөппүт», 1913 с.

«Мөккүөр диэн кэннигэр хаһан да ньоҕооҕо суох буолухтаах. Этиһииттэн уратыга диэн – ол. Ньоҕоохтоох буолла – ол аата этиһии.»

Мандар Уус «Мөккүөр» («Барҕа санам, сүбэ тылым» кинигэ), 2015 с.

Олоҕулар санаабыт: Аан дойдуга оонньонон мөккүөр интеллектуальной оонньоуну (дебаты) сахалыы ыытары көбүлээһин. Мөккүөр интеллектуальной оонньоу кинини аан дойдуну анаарар, сөптөөх информацияны булан санаатын сатаан сааһылаан этэр, мөккүһэр, тылын ылыннарар, ырыыналыыр дьоһурдарын, сатабылларын сайыннарар педагогической технология буолар. Саха норуотун духовнай лидердэрин үлэлэрин ааҕалларын көбүлээһин.

Сыала: Оҕолор саха омук духовнай лидердэрин нэһилиэстибэлэрин ааҕан санааларын дала кэниир, аан дойдуну анаарар дьоһурдара сайдар, тирэх оностон сахалыы сайа этэр эйгэлэрин тэрийии.

Буолар сирэ: Өктөм нэһилиэгэ, Ханалас улууһа, Николаев-Киин.

Буолар күнэ: кулун тутар 24 күнэ, 2023 сыл

Биримэтэ: 9.30 саҕаланар.

Кыттааччылар: Мэнэ Ханалас уонна Ханалас улууһун оскуолаларын 4-11 кылаас үөрэнээччилэрэ, уолаттар, учууталлар, экспертэр.

Эбиэт:

Күрэх түһүмэхтэрэ

1. «Аман өс» көрүү-күрэххэ 4 кылаас уолаттара кытталлар. А.Е.Кулаковскай «Вправе ли русские гордиться своим именем?» рефератыгар олобуран Саха сирин норуота киминэн киэн туттуохпутун сөбүй диэн тиэмэҕэ санааларын этэллэр (презентация, сахалыы танас биирэнэр).

2. Мөккүөр түһүлгэтэ:

5-6 кылаастар: «Тыа сиригэр олорор ордук». Хамаандаҕа 3 уол оҕо.

7-8 кылаастар: «Дойдум барҕа баайа бараныан сөп дуо?» Хамаандаҕа 3 уол оҕо.

9-11 кылаастар: «Глобализация кэмигэр аҕыйах ахсааннаах омук дьылҕата».

Хамаандаҕа 1 учуутал + 2 уол оҕо.

Мөккүөр оскуолаҕа аналлаах аан дойдутааҕы форматынан барар. Сахалыы тылынан.

Түһүлгэлэргэ 3 кыайыылаах миэстэ тахсар, дипломнарынан, туоһу суруктарынан бэлиэтэнэллэр, кылаастарынан «Бастын онньооччу» номинация олохтонор.

Бэлэмнэнэргэ туттуллар үлэлэр:

1. А.Е.Кулаковской «Интеллигенцияҕа суруга», «Ойуун түүлэ»;
2. М.Е.Николаев «Саха Республиката: XXI үйэбэ бастакы чэппэригэр сайдытын суола», «Саҥа сайдыы саҕахтара» статья;
3. Л.А.Афанасьев-Тэрис «Доктрина Кулаковского»;
4. Б.Ф.Неустроев - Мандар Уус «Барҕа санаам, сүбэ тылым»;
5. У.А.Винокурова «Биһиги, сахалар... туруулаһыы»;
6. Ф.Г.Охлопков «Сахаларга саҥа сурук».

Оҕолор үлэлэрэ

Дойдум барҕа баайа бараныан сөп дуо?

Үтүө күнүнэн биһиги Мэнэ-Хангаластан кэллибит. В.Н.Оконешников аатынан Павловской орто оскуолатын хамаандатабыт.

1 спикер мин _____

2 спикер _____

3 спикер _____

Бүгүҥнү мөккүһэр темабыт “Дойдум барҕа баайа бараныан сөп дуо?”

Бастаан тиэмэбэ баар өйдөбүллэр быһаарыларынан биэриэм.

1. Дойдум диэн-төрөөбүт сирим-буорум уонна өбүгэлэrim олоро сылдьыбыт сирдэрэ. 2. Дойдум диэн Саха сирэ уонна Россия.

Барҕа баайа диэн сыаннастарбыт, баайбыт-дуолбут. Манна киллэрэбит сирбитин-уоппутун, Айылҕабытын, сиртэнэр хостонор баайдары, тылбытын культуурабытын, дьонун сэргэтин (нууччалыы человеческий капитал).

Бу тиэмэ тоҕо биһигини долгутарый? Араас экологической, экономической, политической, социальной проблемалар ханнык баҕарар кэмнэргэ бааллара, билигин да бааллар. Сыаннастарбытын, баайбытын-дуолбутун харыстыыр ытык иэспит. Сайдыы үтүө-мөкү өрүттэрин сатаан арааран, үлэлиэхтээхпит, олоруохтаахпыт, туруулаһахтаахпыт.

Биһиги хамаандабыт 4 аргумент этиэхпит. 1 спикер иккини, 2 спикер эмиэ 2-ни. Үһүс спикер эбии холобурдары аҕалыа. 4 этиини мин 1 спикер этиэм.

Бу оонньууга биһиги бигэргэтэр (утарар) хамаанда буолабыт. Дойдум барҕа баайа бараммат диэн этиини дакаастыбыт. (Утарар хамаанда: Дойдум барҕа баайа бараныан сөп.

Бигэргэтии	Утарыы
<p>1 Аргумент Биһиги Дойдубут Айылганы харыстыыр политиканы ытгар анал сокуоннардаах. Пример: Анал министерство айылҕаны харыстыыр тэрилтэлэр общественной түмсүүэр элбэхтэр: холобур айылҕа харыстабылын министиэристибэлэрэ, Министерство природных ресурсов и экологии Российской Федерации, Федеральная служба России по гидрометеорологии и мониторингу окружающей среды (РОСГИДРОМЕТ)</p>	<p>Биһиги сүрүн баайбыт – Айылҕабыт. Айылҕабыт диэн тыа, кыыллар, көтөрдөр, үөн-көйүүр, салгыммыт. Тыа - айылҕа тыната. Бу баайбыт баранар биричиинэтэ элбэх: - сыллата буолар сайынны улахан баһаардар. Статистика көрдөрөрүнэн, баһаар 60% кийиттэн тахсар уонна 40% айылҕаттан. -Маһы наһаа улахан территорияҕа кэрдии. - Көнүлэ суох бултааһын, балыктааһын. Кыһыл кинигэбэ киирбит кыыллары,</p>

<p>Уонна элбэх Общественнай Организациялара бааллар Холобур: ЭКА - зеленое движение России Общество сохранения диких животных России Уонна Дальнай Востокка Саха сирэ , Хабаровскай, Иркутскай, Красноярскай тыалара аан дойдуга салгыны ыраастыыр фильтр буолаллар.</p>	<p>көтөрдөрү бултааһын тахса турар. - айылҕаҕа буортулаах отходу таһаарар химической заводтар.</p> <p>- Сиртэн хостонор баайы</p>
<p>Аргумент: -Биьиги баайбыт сирбит буолар. А.Е.Кулаковскай аан бастакынан түстүүр боппуруоһунан Саха сиригэр айылҕа баайа буолуохтааҕын өйдөөбүтэ. Кини сири, ууну, хамсыыр харамайы уонна үүнээйини туһалааахтык туһанарга уонна харыстыырга болҕомтутун уурбута. Сахабыт сирин анаардас сиртэн хостонор баайдааҕыни курдук көрөллөр. 1 Сири сөптөөхтүк туһаныы2 2 Хоруталлар сирдэри туһаныы уонна харыстааһын. 3 Хортуоппуй уонна оҕуруот үүнээйилэрэ ыһыы.</p>	<p>Аргумент: - Биллиилээх социолог ученай Винокурова Ульяна Семеновна эппитин курдук: “Айылҕабытын айгыратан, Сир-Ийэни дьөлө үүттээн,кини тыыннаах симэһинин оборон иитилии” диэн кинигэтигэр хоһуйбут.</p> <p>- Саха сиригэр хостонор баайар уонна ханна баалла Саха сирэ саамай улахан территориялаах, арааһынай сыаналаах,хаачыстыбаннай сиртэн хостонор баайдаах. -Саха сиригэр официальнойдык 1823 регистрацияламмыт хостонор кыахтаах сир баар.</p>

Саха тылын инникитэ

Билигин бу тиэмэ саха дьонун долгутар. Тоҕо?

Тыл инникитэ икки өрүттээх буолуон сөп: салгыы туттуллар, сайдар, *эбэтэр* сүтэр, ким да сангарбат буолар. Аан дойдуга тыллар сүтэ тураллар эбит.

Тыл сүттэбинэ ураты культура сүтэр. Норуот культура – киһи-аймах баайа.

Аан дойдуга тыл арааһын, уратытын харыстыыр, тыыннаах хаалларар туһугар, былаас, дьон-норуот болҕомтотун тардаары ЮНЕСКО «Сүтэр турукка киирбит аан дойду тылларын Атлаһа» таһаарбыта. Кыһыл кинигэ курдук. Бу Атласка сүтэр кутталлаах уонна сүппүт 2500 кэринэ тыл киирбит. Бу тылынан хас киһи сангарара, бу тылы тыыннаах хаалларарга туһуламмыт бырайыактар туһунан суруллубут.

Бу Атлас тыл хайдах туруктааҕын 9 чачыга олобуран быһаарар. Биир сүрүн чачынан (факторынан) тыл көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн иһэрэ буолар эбит. Мантан көрөн тыл туругун манныктар араараллар:

1	Бөҕө туруктаах тыл	Бу тылынан бары көлүөнэлэр сангараллар, көлүөнэ ситимэ быстыбатах.
2	Сүтэр куттал үөскээбит тыла	Оҕолор үксүлэрэ бу тылынан сангараллар, ол гынан баран оскуолаҕа нууччалыы кэпсэтэллэр.
3	Кэбирээбит туруктаах тыл	Оҕо төрөөбүт тылым дии санаабат, бэйэтин тылынан сангарбат.
4	Сүтэр суолга киирбит тыл	Аҕа көлүөнэ эрэ сангарар. Төрөппүттэр өйдүүлэр, ол эрэн оҕолорун кытта кэпсэппэттэр.
5	Сүтэн эрэр тыл	Кырдыаҕастар эрэ сангараллар, ону да хам-түм.
6	Өлбүт, сүппүт тыл	Бу тылынан биир да киһи сангарбат.

Мантан көрдөххө сахабыт тыла, төрөөбүт тылбыт сүтэр куттал үөскээбит тылыгар киирбит. Тоҕо диэтэххэ кыра оҕолорго нууччалыы эрэ сангарар оҕо элбээбитэ көстөр.

Куорат сиригэр эрэ буолбакка, тыа сиригэр маннык кэстүү элбээн эрэрин бары да билэ-көрө сылдьаргыт буолуо.

Тоҕо маннык буолан ээр? Билинни оҕолор интернет эйгэлээхтэр. Онтон интернеткэ нууччалыы контент баһыйар. Оҕолор нууччалыы мульттик, киинэ көрөллөр, нууччалыы оонньуулар. Сахалыы кинигэ аахпат. Ол иһин оҕо нууччалыы санара үөрэнэр. Интернеты ким көнүллүүр, үбүлүүр, кинигэни ким атыылаһар? Төрөппүт. Ол аата барыта төрөппүттэн тутулуктаах. Төрөппүт оҕото төрөөбүт тылынан сангарарын, ол суолтатын өйдүөхтээх, болҕомтотун ууруохтаах, кыһаллыахтаах. Интернеткэ сахалыы контент элбиэхтээх.

Дьинэр бииги республикабытыгар төрөөбүт тылбыт туттуллар эйгэтэ киэн.

1. Төрөөбүт тылбытын, литературабытын үөрэтэбит. Араас фольклорнай куруһуоктарга дьарыктанабыт. Сахалыы тэрээһиннэргэ кыттабыт.
2. Дьиэбитигэр-уоппутугар, аҕа саастаах дьоммутун кытта сахалыы кэпсэтэбит.
3. Сахалыы ырыа истэбит.
4. Сахалыы НВК каналы, сериаллары, сахалыы киинэлэри көрөбүт.
5. Саха тыла государственной тыл. Ол аата мин ханна баҕарар санаабын сахалыы этэр кыахтаахпын, бырааптаахпын.

Онон саха тыла тыыннаах хаалара, салгыы сайдара хас биридди киниттэн, төрөппүттэртэн уонна государственной политикаттан тутулуктаах.

Тест

А.Е.Кулаковский «Вправе ли русские гордиться своим именем?»

ФИ ученика _____

1. Что создал русский народ в течении одного тысячелетия по словам А.Е.Кулаковского:
А) сильнейшее государство б) прочное государство в) могучее государство
2. Какими хорошими качествами отличается русский народ?
А) мужеством, глубокой преданностью православной вере, самоотверженной любовью к царю и сердечной привязанностью к русской земле;
Б) мужеством, беспредельной преданностью православной вере, преданной любовью к царю и сердечной привязанностью к русской земле;
В) мужеством, глубокой преданностью православной вере, самоотверженной любовью к царю и душевной привязанностью к русской земле;
3. Какими ещё «другими второстепенными качествами» обладает русский народ?
А) «он добрый, предприимчив, понятлив, настойчив, умеет применяться к обстоятельствам, способен к усиленному труду»;
Б) «он добродушен, предприимчив, понятлив, умеет применяться к обстоятельствам, способен к усиленному труду»;
В) «он добродушен, понятлив, умеет применяться к обстоятельствам, способен к усиленному труду»;
4. Какие «печальные страницы истории» России вспоминает А.Е.Кулаковский в своем реферате?
А) смутное время Б) довоенное время В) античное время
5. Какое «могущественное чувство (русского народа)...было причиной избавления» от западного завоевания в 1812 году?
А) смелость б) патриотизм В) любовь к Родине
6. Кто, по словам А.Е.Кулаковского, «...подвинувший вперёд Россию на целый век, не знающий себе равного во всемирной истории, и гений, соединяющий в себе все силы, все способности души русского народа».
А) Ярослав I Б) Карамзин В) Пётр I
7. Какого русского полководца упоминает автор в своем реферате?
А) М. Кутузов б) А. Суворов В) Г. Жуков
8. Какие «замечательные деятели» русской литературы встречаются в тексте?
А) И.А.Крылов, М.Ю.Лермонтов, Н.В.Гоголь
Б) А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Н.В.Гоголь

В) И.А.Крылов, М.Ю.Лермонтов, Л.Н.Толстой

9. Кого называет «отцом русской литературы» А.Е.Кулаковский?

А) А.С.Пушкина   Б) Д.И.Менделеев   в) М.В.Ломоносов

10. В каких во всех отношениях «Россия в настоящее время стоит почти наравне с могущественнейшими государствами Западной Европы»?

А) и военном, и в экономическом, и в умственном

Б) и военном, и в политическом, и в умственном

В) и военном, и в политическом, и в социальном